

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 35, 2025, 1

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 35, 2025, 1

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Gorazd Bajc, Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Aleksandr Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Aleksej Kalc, Urška Lampe, Avgust Lešnik, John Jeffries Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolo (IT), Marijan Premovič (MNE), Andrej Rahten, Žiga Oman, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Žiga Oman, Veronika Kos

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Cecilia Furioso Cenci (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 03. 2025.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdjp.si/it.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website https://zdjp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Brigitta Mader:** Das „Marine-Casino“ und die Kirche „Madonna del Mare“ in Pula: Zwei Beispiele altösterreichischer Marinebauten und deren Baugeschichte 1
Il Casinò della marina militare e la Chiesa della Madonna del Mare di Pola (Pula): Due esempi di antichi edifici navali austriaci e la storia della loro costruzione
»Marine-casino« in cerkev »Madonna del Mare« v Pulju: dva primera starih avstrijskih mornariških stavb in zgodovina njihove gradnje
- Gordana Rovčanin Premović:** Reuse of Architectural Heritage and Sustainable Tourism Development: a Unique Model of Sveti Stefan Town-Hotel through Transformation Scenario 23
Riqualificazione del patrimonio architettonico e sviluppo turistico sostenibile: il modello unico di città-albergo di Sveti Stefan attraverso lo scenario di trasformazione
Spremamba namembnosti arhitekturne dediščine in trajnostni razvoj turizma: edinstveni model mesta-hotela Sveti Stefan ob upoštevanju scenarija transformacije
- Zlatan Krajina:** Gradually European and Diminishingly Balkan: Communicating About Croatia in International Guidebooks During EU-Accession 45
Gradualmente europea e progressivamente meno balcanica: come viene descritta la Croazia nelle guide turistiche internazionali durante il processo di adesione all'Unione europea
Vse bolj evropska, vse manj balkanska: Hrvaška v mednarodnih turističnih vodičih med vstopanjem v Evropsko unijo
- Olga Vojičić-Komatina & Saša Simović:** Mediteransko-britanski kulturni kod u poetikama renesansnih pjesnika Džora Držića i Lodovika Paskvalića 57
Codice culturale mediterraneo-britannico nella poetica degli autori rinascimentali Džore Držić e Lodovik Paskvalić
Mediteransko-britanski kulturni model v poetiki renesančnih pesnikov Džore Držića in Lodovika Paskvalića
- Sabaheta Gačanin:** *Eight Paradises Chronicle* about the Sultan Hunting: Sources of Oriental Provenance for Studying the Interaction of Humans and Nature 71
La cronaca degli Otto paradisi sulla caccia del sultano: fonti orientali per lo studio dell'interazione tra uomo e natura
Kronika o sultanovem lovu Osem rajev: viri vzhodnega porekla za preučevanje interakcije narave in človeka
- Andrej Mečulj:** Motivi Starega Egipta v poeziji Antona Novačana in Antona Aškercer 81
Motivi dell'Antico Egitto nella poesia di Anton Novačan e Anton Aškerc
Motifs of Ancient Egypt in the Poetry of Anton Novačan and Anton Aškerc
- Nuša Detiček & Maruša Pušnik:** Spominjanje in spol: Ženske v muzejskih in učbeniških reprezentacijah druge svetovne vojne v Sloveniji 109
Memoria e genere: rappresentazioni delle donne nella Seconda guerra mondiale in Slovenia nei musei e nei libri di testo
Memory and Gender: Women in Museum and Textbook Representations of the Second World War in Slovenia

Zhonghui Ding & Vesna Žabkar: Vloga regij

v vedenju potrošnikov na velikem trgu:

študija kitajskega potrošniškega okolja 123

Il ruolo delle regioni nel comportamento

dei clienti in un grande mercato: uno studio

sul panorama dei consumatori cinesi

The Role of Regions in Shaping Consumer

Landscape in Large Markets: a Case from China

Kazalo k slikam na ovitku 137

Indice delle foto di copertina 137

Index to images on the cover 137

MEDITERANSKO-BRITANSKI KULTURNI KOD U POETIKAMA RENESANSNIH PJESNIKA DŽORA DRŽIĆA I LODOVIKA PASKVALIĆA

Olga VOJIČIĆ-KOMATINA

Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: olgako@ucg.ac.me

Saša SIMOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: sasasim@ucg.ac.me

ABSTRACT

The research task of this paper relates to a diachronic cross-section of intercultural relations which existed in the age of humanism and the Renaissance between the British and Mediterranean populations. The first part of the paper focuses on the geostrategic position of trade relations through the Balkan Peninsula, extended and established by its geographical position as the dominant cultural meeting point of all the ethnic groups which made use of the flow of goods and capital in conditions of both wartime and peacetime. The second part of the paper gives an analytical-synthetic insight into the poetic orientation of Džore Držić and Lodovik Paskvalić, who were schooled under the influence of Mediterranean culture and were heralds of intercultural and intertextual dialogue in the south-eastern part of Europe.

Keywords: diachronic cross-section, humanism and the Renaissance, British cultural code, Mediterranean provenance, interculturality, intertextuality

CODICE CULTURALE MEDITERRANEO-BRITANNICO NELLA POETICA DEGLI AUTORI RINASCIMENTALI DŽORE DRŽIĆ E LODOVIK PASKVALIĆ

SINTESI

Questo studio vuole offrire uno spaccato diacronico delle relazioni interculturali che esistevano durante l'Umanesimo e il Rinascimento tra le popolazioni britanniche e mediterranee. La prima parte dell'articolo offre una panoramica della posizione geostrategica delle relazioni commerciali nella Penisola Balcanica, determinata e accresciuta dalla sua posizione geografica, come luogo principale di confluenza culturale di tutti i gruppi etnici che utilizzavano il flusso di merci e capitali sia in condizioni di guerra che di pace. La seconda parte dello studio fornisce una visione analitico-sintetica dell'orientamento poetico di Džore Držić e Lodovik Paskvalić, formati sotto l'influenza della cultura mediterranea e divenuti messaggeri di dialoghi interculturali e intertestuali nella parte sud-orientale dell'Europa.

Parole chiave: spaccato diacronico, Umanesimo e Rinascimento, codice culturale britannico, provenienza mediterranea, interculturalità, intertestualità

ANGLO-JUŽNOSLOVENSKI KONTEKST: RANI
KONTAKTI DVIJU KUTURA

Kulturne veze između južnoslovenskih zemalja i Engleske sežu duboko u prošlost – poznato je da su poklonici i trgovci ostvarili prve kontakte još u srednjem vijeku. Englez Ingulf (Kostić, 1972, 7) je u 11. vijeku putovao preko područja Balkana za Jerusalem. Iako je veliki broj poklonika hrlilo ka istoku i Jerusalemu mnogi poklonici dugo vremena su se upućivali i na drugi kraj svijeta, jugoistok Engleske, odnosno Kanterberi, gdje se nalazi čuveno svetište Tomasa Beketa. Mornari, veslači, trgovci sa mletačkih galija, od kojih su mnogi bili upravo iz ovog regiona, odlazili su na poklon Beketu. Otuda grob Tomasa Beketa¹ nije bio nepoznat ljudima iz južnoslovenskih krajeva. Moreplovci i trgovci su dali značajan doprinos uspostavljanju veza između južnoslovenskih zemalja i Engleske. Ovi kontakti su duži vremenski period bili uglavnom trgovački – moreplovci i trgovci su vjerovatno bili zainteresovaniji za prenošenje i prodaju raznovrsne, nerijetko skupocjene, robe, kao i rukopisa i štampanih knjiga, mada podaci govore da su vremenom i umjetničke tvorevine prenošene iz jedne sredine u drugu (Kostić, 1972, 345–380).²

Utvrđeno je da su Dubrovčani u Londonu bili mahom smješteni u pojasa između ulice Temze, Tauera i Lombardijske ulice (Čoralić, 2012, 53; Kostić, 1972, 194–196). Vrhunac dubrovačke trgovine sa Engleskom, nakon preuzimanja primata od Mletaka, ostvaren je do polovine 16. vijeka i poklapa se sa vladavinom Henrija VIII. Značaj relacija između Dubrovnika i Engleske tog doba reflektovan je i u nazivu za velike jedrenjake (karak) koje su Englezi nazvali po Dubrovniku (Aragouse, Aragouse, Aragus, Ragusa) *argosy* (Kostić, 1972, 193; Čoralić, 2012, 53).

Smatra se da je dubrovački nadbiskup Bernardo bio prvi obrazovani čovjek koji je djelovao u obje sredine krajem 12. i početkom 13. vijeka i koga je papa Inocentije preporučio za biskupa u Karlajlu. Za istoriju kulturnih odnosa između južnoslovenskih zemalja i Engleske bitni su i Herman Dalmatin i Robert iz Ketona. Opat Petar Časni iz Klinija Hermana je nazvao Herman Dalmatinac (Hermannus Dalmata). Na jednom od brojnih putovanja sreo je Roberta, rodom iz engleskog mjesta Keton. Herman

se veoma dobro služio arapskim jezikom. Na predlog Petra Časnog oni su preveli Kuran na latinski (Kostić, 1972, 14–15; Čoralić, 2012, 50).

U drugoj polovini 15. vijeka u Republiku sv. Vlaha došao je dječak Đorđe Dragišić (Georgius Benignus, Georgius Beningus de Felicis de Urbino; de Salviati, Salviatus), izdanak porodice iz Srebrenice, koji će kasnije izrasti u znamenitog naučnika i pisca. Nakon što je pristupio franjevačkom redu studirao je u više evropskih gradova. Po sopstvenom kazivanju i pojedinim izvorima, na Oksfordu je slušao predavanja iz filozofije i teologije što će reći da je najvjerovatnije u pitanju prvi čovjek iz južnoslovenskih zemalja koji je studirao na nekom engleskom univerzitetu (Kostić, 1972, 19; Đorić Francuski, 2022, 89).

Franjevac Simon Simeonis, Simon Ficsimon ili Ficsimons (Symon Semeonis; Simon FitzSimon, FitzSimmons) prvi je britanski putopisac iz 14. vijeka koji pominje južnoslovensko podneblje. Simon Simeonis je sa prijateljem Hugom Illuminatorom (Hugonis Illuminatoris) krenuo u pokloništvo u Jerusalem³ 1323. godine (Kostić, 1972, 278). Kako je utvrđeno, Simonov izvještaj o hodočašću sačuvan je u jednom rukopisu, „kodeksu od 178 folija iz biblioteke Korpus Kristi Koledža u Kembridžu“ (Uzelac, 2020, 63). Fokus pažnje Simona Simeonisa u spisima usredsređen je ne toliko na vjerska pitanja koliko na „svakodnevni život žitelja gradova koje je prošao, njihov[e] odjevne predmete i platežna sredstva, ali i retke biljke i životinje“ (Uzelac 2020, 20).

Godfri Bulonjski (*Godeffrye of Boloyne*) predstavlja prvo djelo koje je štampano u Engleskoj, a u kome se pominju južnoslovenske zemlje. Djelo je 1481. objavio prvi engleski štampar Vilijam Kaxton.⁴ Pred kraj 15. stoljeća (1498) u Engleskoj su objavljena *Uputstva za poklonike* (*Imformacon for pylgrimes unto the holy londe*), preštampana 1515. i 1524. godine (Kostić, 1972, 281, 408). Značaj ove knjižice posebno se ogleda u tome što predstavlja prvi štampani izvor na engleskom jeziku o južnoslovenskim primorskim gradovima.

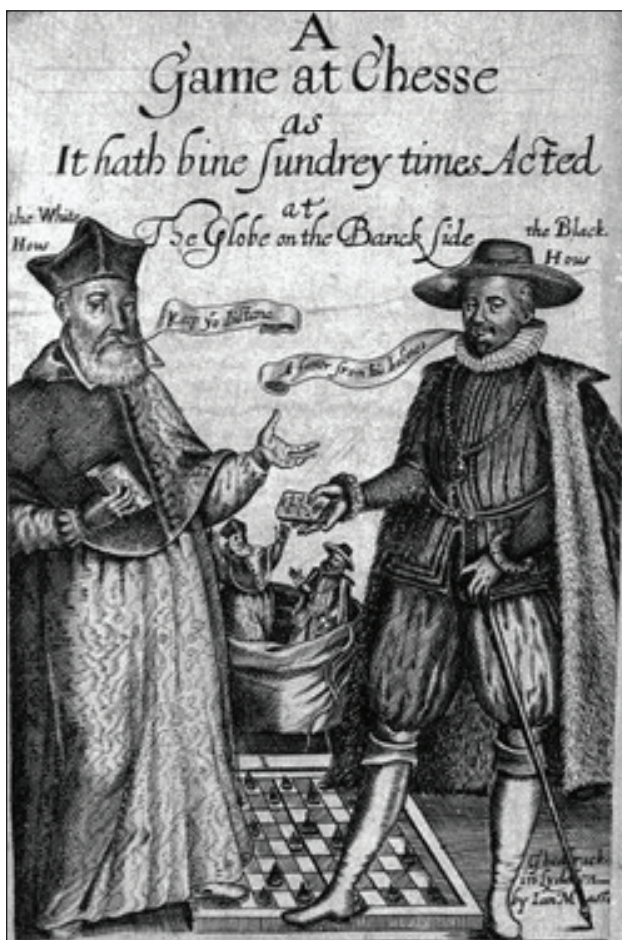
Iako ne u velikom broju, neke knjige južnoslovenskih autora stigle su do Engleske i bile prevedene na engleski jezik. Narodne pjesme sa južnoslovenskih prostora u engleskim pisanim izvorima javljaju se prvi put u Nolsovoj (Richard Knolles) *Opštoj*

1 U zadarskoj katedrali lik Tomasa Beketa naslikan je na jednoj fresci (Kostić, 1972, 8, 379).

2 „Tako je jedan član posade mletačkih galija 1470. godine doneo u Englesku iz Nizozemske dvadeset ‘malih slika na platnu’ (*lytell Emagys paynted in clothe*). Ove slike on nije uspeo da proda i vratio ih je na galiju, pa su možda završile u nekom našem primorskom mestu. Nekoliko godina kasnije izvesni Pero iz Budve doneo je u Englesku dve tapiserije, a početkom XVI veka ‘Toma Turčin’ (*Thoma Torke*, verovatno iz naših krajeva pod turskom vlašću) uvezao je u Sauthampton nekoliko slika, uključujući i jednu predstavu Bogorodice“ (Kostić, 1972, 372).

3 Na hodočašće, „zapaljeni andeoskim žarom“, krenuli su 16. marta 1323. iz Klomela u Irskoj (Uzelac, 2020, 70).

4 Vilijam Kaxton (William Caxton) učio se štamparskom zanatu u Kolonji. Štamparsku presu je prenio u Vestminster 1476. gdje je nastavio sa prevodilačkim i štamparskim radom do smrti 1492 (Bolton, 1993, 396).

Slika 1: Naslovna strana Midltonove Partije šaha (Wikimedia Commons).

Slika 2: Markantun de Dominis (Vir: Wikipedia Commons).

istoriji Turaka (*General History of the Turks*, 1603) u odjeljku o vladavini despota Đurđa Brankovića (Kostić, 1972, 351–352).

Kako Kostić tvrdi, rukopis lirskih pjesama Džora Držića⁵ (1461 – 1501) donesen je u Britaniju u drugoj polovini 16. ili prvoj polovini 17. vijeka. Manuskript se čuva u Maršovoj biblioteci pri katedrali Sv. Patrika u Dublinu, a posljednji privatni vlasnik bio je obrazovani Irac, pasionirani sakupljač manuskripata, Dadli Loftas (Dudley Loftus) (Kostić, 1972, 353).

Prvi poznati Englez koji je donio neki rukopis sa Svete gore bio je Džon Kovel (Kostić, 1972, 357), kapelan engleske ambasade u Carigradu. Kovel je bio čovjek zavidnog obrazovanja, dobro je poznao starogrčki jezik, a na Kembridžu je studirao botaniku i medicinu da bi kasnije svoja interesovanja usmjerio na teologiju (Koçak & Aćik, 2023, 275). Branko Momčilović kao najzanimljivije odlomke iz *Dnevnika* dr Džona Kovela navodi one

koji se odnose na vrijeme njegovog boravka u Carigradu (1670 – 1677) jer se 1675. tamo upoznao sa Marinom Kabogom (Marojicom Kabužićem), dubrovačkim poklisarom, koji mu je pričao o svom rodnom kraju, velikom zemljotresu koji je zadesio Republiku i njegovim zapaženim aktivnostima u vrijeme nepogode kojima se „iskupio“ za ranije prestupe (Momčilović, 1990, 11–16).

Kao jedinu englesku dramu iz pomenutog perioda u kojoj je prikazana jedna savremena ličnost iz južnoslovenskih zemalja, Kostić navodi *Partiju šaha* (*A Game at Chesse*) Tomasa Midltona iz 1624. U tom komadu jedan od glavnih likova (Fat Bishop – Debeli biskup) je splitski nadbiskup Markantun de Dominis. U analima tadašnjeg pozorišta slovi za pravi fenomen (Howard-Hill, 1991, 168), jedinu pozorišnu predstavu koja je prikazivana 9 dana uzastopno (5.–14. avgusta 1624) u čuvenom pozorištu Gloub (osim u nedjelju, 8. avgusta, zbog postojeće

5 Stric komediografa Marina Držića, autora čuvene komedije *Dundo Maroje*.

zabrane izvođenja predstava nedjeljom) (Dutton, 2004, 424). Kako Hejl navodi, ovo Midltonovo djelo je sasvim moguće predstavljalo najsenzacionalniji, najkontroverzniji i najdokumentovaniji pozorišni komad engleske renesanse (Haile, 2019, 191–192).

Od kraja 17. stoljeća veze dviju kultura postaju primjetno jače i intenzivnije, odnosno, može se tvrditi da od polovine 19. vijeka anglo-južnoslovenski kontakti doživljaju „preporod“ i ekspanziju (Michail, 2011, 3).

RENEANSNA PROVENIJENCIJA KNJIŽEVNOG STVARALAŠTVA DŽORA DRŽIĆA

Epoha humanizma i renesanse donosi intenzivnu liniju antropocentričnosti i aktivira posve novo poimanje života na svim nivoima.

*Kada govorimo o renesansi kao o jednom velikom pitanju, sasvim je razumljivo da su humanisti sami dali čitavo mnoštvo ra zličitih interpretacija renesanse. Upravo je u to vrijeme čovjek doživio da su se promijenili horizonti njegovih najozbiljnijih istraživanja, a to je uzrokovalo smrt stare slike svijeta i stare filozofije.*⁶ (Gombač, 1998, 228)

Kada je u pitanju poetski opseg, čiji je sintetički obuhvat važan za ovaj dio rada, kao i rukovođenje tematskim i motivskim realizacijama, jasno je da je posrijedi diktat novonastalog vremena i poetički do tada neviđenih i obećavajućih svjetonazora koji uključuju apsolutni zaokret od srednjovjekovlja, tako da ljubavne teme nijesu više nepoznanica u idiomima pjesnika, te ni lirika više nije samo sakralna. Italija kao dominantni kulturni resurs renesanse odašiljala je refleksije novonastale poetike, osobito kroz paradigmatička načela petrarkizma. Znajući činjenicu da je linija pjesništva najčuvenijeg pjesnika renesanse, Petrarke, trajala dvije stotine godina, jasno je da je epigonskog stvaralaštva zasigurno bilo na svim mediteranskim pa i daljim hronotopima, ali se ukazuje i na to da je u nepreglednosti ponavljanja poetskih manira, slavu za života, a osobito posthumno, mogao ostvariti samo onaj pjesnik čiji je književni postupak po nečem morao biti autentičan. Putem mediteranskog interkulturalnog prožimanja ostvarivala se saradnja i pjesnika sa hrvatskog i crnogorskog primorja sa prevashodno italijanskim, a potom i zapadnoevropskim pjesnicima.

Iako o tome nema podataka jer pisani izvori nijesu sačuvani ili otkopani, može se sa puno

opravdanja vjerovati da je u nekim primorskim gradovima prastare kulture, kao što su Kotor, Budva, Bar i Ulcinj, Solin i Cavtat, bilo javnih škola prije dolaska Slovena, u doba vladavine Grka, Rimljana i Vizantije. Poznato je da su Grci uveliko nadmašili svoje učitelje, Feničane, i postali učitelji starih Latina. Nizom vjekova, grčka kultura je zapljuskivala i naše primorske gradove. Na tu tradiciju, pothranjenu starolatinskom kulturom, dodaje i italijanskim humanizmom i renesansom, slovenski Kotor je nadovezivao svoju kulturnu djelatnost i pomorsku poduzetnost. (Kovijanić, 1990, 134–135)

Dakle, izuzetno povoljan geografski položaj južnoslovenskih primorskih gradova, pogodovao je progresiji njihove kulture tokom istorije. U doba humanizma i renesanse taj razvoj je na najvišem nivou zbog protoka materijalnih i kulturnih dobara, a osobito od pojave Gutenbergove štamparije, koja je uslovlila do tada neslućenu dinamiku interkulturalnih odnosa. Tako da ovi prostori od prije dolaska Slovena, krajem šestog vijeka pa do epohe humanizma i renesanse, jesu područja najveće multikulturalne artikulacije i u potpunosti je razumljivo što se u svim aspektima nauke i umjetnosti mogu uočiti i različita porijekla određenih kulturnih i etničkih uticaja. Kada se tome doda i vjekovni običaj visokoškolskog obrazovanja sinova dubrovačke, hvarske, zadarske, splitske, kotorske, peraštanske i budvanske vlastele u italijanskim gradovima, nesporan je i kasniji uticaj na njihovo duhovno oblikovanje koje se očitovalo kroz stihološki instrumentarij.

Duh renesanse zahvatio je u XV i XVI veku dalmatinske gradove i Dubrovnik zato što su postojali ekonomski i kulturni uslovi za njegovo prihvatanje i samostalno razvijanje. Italijanska renesansa odjeknula je ovde krajem XV veka najpre u slobodnim primorskim gradovima: Dubrovniku, Trogiru, Splitu, Hvaru i Korčuli. (Milošević, 2003, 462)

Dubrovnik je čak imao svoju trgovačku autonomiju koja se, prema Miloševićevim navodima, očitovala i kroz dugovremenu trgovačku saradnju sa Sijenom u kojoj su se školovali i brojni pripadnici dubrovačke aristokratije, ali i ugledni reprezentivi građanskih porodica, a napominje se i da je ovaj grad imao povoljne ugovore prema kojim je mogao da saraduje sa Njemačkom, Pizom, Ankonom kao gradovima – samostalnim teritorijama.

⁶ „Če govorimo o renesansi kot o enem samem velikem vprašanju, potem je razumljivo da so že humanisti sami dali cel kup različnih interpretacij renesanse. Prav takrat je namreč človek doživel, da so se spremenila obzorja njegovega najresnejšega raziskovanja, to pa je povzročilo smrt stare podobe sveta in stare filozofije“ (Gombač, 1998, 228).

Povijest Dubrovačke Republike može se podijeliti na tri razdoblja. Prvo razdoblje je bizantsko razdoblje koje traje do 1205. godine i u tom periodu Dubrovnik je poglavito pod vlašću Bizanta, plaćajući za svoje vinograde i maslinike izvan gradskih zidina knezovima zahumskom i travunjskom po 36 dukata godišnje, ali kraće vrijeme pod vlašću Normana i hrvatskog kralja Tomislava. Drugo razdoblje je razdoblje mletačke prevlasti u kojem Dubrovčani priznaju vlast mletačkog dužda, a traje od 1205. godine pa sve do 1358. godine. Iako je ostala autonomna gradska komuna u Dubrovniku je boravio mletački knez, a ostalo činovništvo su bili domaća vlastela. Za vrijeme mletačke vlasti u Dubrovniku je uređena uprava, prošireno je zemljište te je grad postavio temelje za trgovinu s Istokom. Treće razdoblje započinje 1358. godine nakon što Ludovik I iz dinastije Anžuvina, ugarsko-hrvatski kralj, nakon rata sa Mlečanima Zadarskim mirom stavlja pod svoju vlast mletačku Dalmaciju. (Vidaković, 2013, 4)

Institucionalnu nezavisnost kroz formu formiranja Dubrovačke republike, ovaj grad je, kako se ističe, dobio 1358. godine, ali je i mnogo vjekova ranije, kao što možemo uočiti na osnovu arhivske građe, značajno artikulirao polje slobodnih ekonomskih i kulturnih odnosa.

Kada je u pitanju dubrovačka književnost renesansnog vremena, jasno je da je bila upodobljena prema italijanskoj renesansi. „Njeni uticaji najpre su bili Frančesko Petrarka i Đovani Bokačo, a u XVI veku svoje uticaje proširili su Lodoviko Ariosto i Torkvato Taso“ (Milošević 2003, 464). Ljubavna pjesma dubrovačkih liričara jeste diskurs sa predominacijom opisa ženske ljepote, mahom zlatne kose i crnih očiju, prema tome, feminocentrična lirika je posrijedi, takođe sa versom koji se kreće između srednjovjekovnog nasljeđa i novijih, dakle, petrarkističkih trendova među kojima se ističe sonet kao popularna struktura. Veoma važno i, rekli bismo, elementarno svojstvo ove lirike jeste prisustvo lirskog subjekta koji emocionalno doživljava punoću ljubavnog svijeta, a ova poezija je takođe odlikovana harmoničnošću, jezgrovitostu, konkretnošću, ritmičnošću, ekspresivnošću i simboličnošću pjesničkih slika. Okrenuta je narodnom jeziku štokavskog dijalekta i motivskim uzusima koje nalazi u narodnoj lirici. Jasno je da fenomen ljubavi ima lajtmotivsku kompoziciju u stihovima dubrovačkih petrarkista, a o tome svjedoči zbornik Nikše Ranjine koji je od svog dječastva sakupljao pjesme svojih sugrađana, te to jeste vrijedan dokument, ali sa značajnim nedostatnostima koje će biti predmet rada u nastavku sinteze.

Jedan od najistaknutijih pjesnika pomenutog vremena bio je Džore Držić, Dubrovčanin, potekao iz građanske porodice, a koji se u jednom periodu svog života upravo zanimao za bembističke teme sekularnog karaktera, dok je drugi dio njegovog života okrenut duhovnim temama.

Čudnom igrom slučaja, koji stvari u literaturi ume često da zaplete kao i one u životu, jedan odličan rukopis s pesmama dubrovačkog petrarkiste Džora Držića (6. II 1461 – 26. IX 1501), potpuno nepoznat sve dosad, sačuvao se čak u dalekoj Irskoj, u Dublinu. Dospeo je nekako, sada se već više ne vidi kako, u biblioteku Marsh, koja funkcioniše u okviru dablinske katedrale sv. Patrika, kao deo kolekcije što ju je za života sakupio Dudley Loftus (1616 – 1695), političar, državnik, orijentalista i ljubitelj starih rukopisa i knjiga. Tamo ga je otkrio J. S. G. Simmons, bibliotekar Tejlorove institucije na univerzitetu u Oksfordu; on je na njega zatim upozorio Josipa Hama (Hamm), profesora univerziteta u Beču, koji se oko njegovog publikovanja pobrinuo. (Pantić, 1966, 96)

Dablinski rukopis, kako još nazivaju zbirku Držićevih pjesama, ima i naslov perifrastičnog oblika *Džorete Držića pjesni ke stvori dokle kroz ljubav bjesnješe (Gioretete Darcichia pjesni ke stvori dokle kros gliubav biesniesce)* (Pantić, 1966, 96) i sastoji se od devedeset šest pjesama i ekloge *Radmio i Ljubmir*. Javnosti je već bio poznat najveći broj pjesama iz ove zbirke s obzirom na to da je Nikša Ranjina izradio antologijski sumarum pjesama hrvatskih renesansnih pjesnika, no *Dablinski rukopis* unekoliko se razlikovao od onog koji je ponudio Ranjina jer je uključivao i neke nove tekstove, a kada su u pitanju stari i već poznati, Hamm je smatrao da su se ovdje nudile „dručkije, a ponegdje i tačnije varijante.“ (Pantić, 1966, 96). Put kojim istraživači idu u pronalaženju načina na koji je *Dablinski rukopis* kreiran i donesen u Irsku, gotovo je lavirantan jer postoje samo nagađanja i pretpostavke koje polaze od toga da su engleski trgovci u šesnaestom vijeku bili česti posjetioци Dubrovačke republike, što odgovara činjeničnom stanju, do hipoteza da su engleski graditelji i arhitekta učestvovali u ponovnom podizanju i restauraciji crkve Gospe Velike dubrovačke koja je srušena u velikom zemljotresu 1667. godine i koju je, po svemu sudeći, i podigao Ričard Lavljeg srca gotovo četiri vijeka ranije.

U povratku svom sa istoka, nalazeći se na Jadranskom moru u opasnostima brodoloma, zavetova se da će podići crkvz Bogorodici na mestu gde se bude srećno iskrcao. Brod mu se

spasap uz ostrvo Lokrum, prema Dubrovniku. Kako domaće predanje veli, on je tu i hteo crkvu da sagradi. Dubrovački Senat, međutim, uspeo je da ga nagovori da to učini u samom gradu. (Jovanović, 1929, 4)

Iako su sa stanovišta današnjeg istraživača ovi putevi prilično mutni, ipak daju mogućnost sagledavanja bogatog kulturalnog susretanja, te samim tim i prožimanja multietničkih uticaja. A u takozvanim *Bilježkama uz tekst* koje je dao sam Hamm, a koje imaju funkciju metapoetičke predodžbe i intertekstualne iluminativne citatnosti, kako je tu vrstu komentara i citata nazvala Dubravka Oraić-Tolić, jer kritičkim tekstom osvjetljavaju drugi tekst, izdvaja se pjesma *Ako je istini, moj Bože, ovi san*, tvrdi se za nju da je „apsolutno izuzetna među svim drugim pesmama“ (Pantić, 1966, 97).

*Ako je istini, moj Bože, ovi san,
Veće me ne čini živjeti čas jedan!*

*Priđi stril ognjeni ter mi smrt satvori!
Ne krsmaj o meni, hrlo me umori!*

*Ar volim ne bit živ (dim s volje najdraže)
Ner vidit javi gnjiv ki mi san kobljaše.*

*Toj li je san ovi biguč nekripostan,
Što su si jadovi da sam vas žalostan? [...]*
(Držić, 2025)

U sedamdeset i devet distiha navedene poetske strukture konstituišu se elementi petrarkističke poetike, ali sa jednim neuobičajenim rasporedom supstitucije lirskih subjekata; naime, na prološkoj strani daje se subjekt u muškom rodu koji konstatuje da je usnio ružan san sa porukom da je njegova voljena gospa na mukama, a potom predominaciju lirskog subjekta uzima upravo gospa koja je u nezahvalnoj ulozi bijele ropkinje kojom manipulišu trgovci. Od stiha u kojem preuzima funkciju govornika, gospa do kraja strukture jeste subjekt koji saopštava svoju lirsku emociju, i u skladu sa tim i emocionalnost proživljavanja data je dinamično i ekspresivno upravo kroz neku vrstu izvještaja u monologu. Dakle, poetski subjekt dat kroz formu gospe koja preživljava nevolju, do kraja teksta iskazuje emociju, a s obzirom na prirodu obraćanja, ovdje se zaista može govoriti i o monologizaciji dijaloga u jednoj primarno lirskoj vrsti. Predočena žanrovska hibridnost ukazuje na to da bi se ovakva književna vrsta mogla nazvati začetak poetske drame koja se u to vrijeme i počinje razvijati. Ne samo da se događa smjena lirskog subjekta u toku koje gospa uzima vođstvo kazivanja u jednom oniričkom hronotopu, budući da je u pitanju san, već se lirski emocija pojačava kroz monolog

u kojem gospa nabraja zla koja su je nepravедno zadesila, tako da osim fabularizacije lirski pjesme, ovdje je prisutan i već naznačeni dramski kod.

*Zlate sam još vlase sad tamne rastrgla
I grdo niza se razvivši razvrgla.*

*A lice ko biše rumeno i bilo,
Od muke usiše, sve mi je zblidilo.
I oči me plačne suzeči vid ginu,
Ke bihu prizračne jak zvizde kad sinu.*

*U kolu s vilama ja pojah veselo,
Dan i noć s tugama sad cvilim dreselo.*

*Zorom sam ranila na glas od slavica
Ter poljem jak vila zbirala cvitica,*

*A sad ranim zorom pri ner padne rosa
Ter ljutom grem gorom i naga i bosa.*
(Držić, 2025)

Ovakav sinkretizam rodova počinje svoju egzistenciju u doba omogućavanja poetičkih sloboda, dakle, u doba renesanse u kojoj stasavaju i nove pjesničke forme i nove tematike artikulirane drugačijom ekspresijom. S obzirom na prvensteno humanističko, a potom i renesansno ukidanje svih pređašnjih restrikcija na svim nivoima, prvo kroz odanost jednoj knjizi – Bibliji, potom kroz svestrani kulturni procvat u svim evropskim zemljama u kojima je zaživjela ova stilska formacija, postepeno se događa, kao i u ovoj pjesmi, jedna vrsta feminofilne poetičke slobode – progovaranje ženskog glasa, bilo da žena postaje objekt lirski emocije ili subjekt određenog doživljaja – kao u ovom slučaju. Do konca pjesme koju je Hamm smatrao izuzetnom, gospa ostaje subjektivni pričalac sopstvene sudbine, sa veoma istaknutom vrijednosnom tačkom gledišta, a oni koji su vinovnici njene nesreće ne dobijaju uopšte svoje mjesto, osim kroz gospin diskurs u kojem se obraća upravo njima, a u toku kojeg saznajemo da od njih zavisi njena sudbina: „Rad moje mladosti i djevstva još moga, Imajte milosti, molim Vas rad Boga!“ (Držić, 2025).

Miroslav Pantić zapaža da je J. Hamm napravio otklon od uobičajenog načina publikovanja koji se protokolarno poštovao u ediciji *Stari pisci hrvatski*, te da je umjesto bilo kakvog predgovora dao odmah stihove (cf. Pantić, 1966).

Najpre je tu, kao nekakav prolog, jedna nadgrobna Džoru Držiću od Ranjine (druga Ranjinina pjesma u slavu Držićevu štampana je, kao epilog, na kraju knjige), a potom sve Držićeve pjesme iz Dabliškog rukopisa, u porijeku kojim se tako i nižu. (Pantić, 1966, 97)

Pantićeva zamjerka odnosi se na nedostatak objašnjenja za svaku pjesmu ponaosob jer je smatrao da manjkavost takvih informacija doprinosi nedovoljnom književnoteorijskom sagledavanju pjesme. Očito su se ti nedostaci odnosili na nepotpuno poznavanje prigodnih trenutaka nastajanja pjesme, a kada bi se pomenuti elementi poznavali, jasno je i da bi slika pjesnikovih poetičkih i kulturalnih kontakata i sazrijevanja bila podrobnija i zaokruženija pa bi današnji proučavalac mogao adekvatnije rekonstruisati njegova poetološka načela. Napominje da *Dablinski rukopis*, iako je otkrio ili, bolje reći, ukazao da određene pjesme vjekovima pripisivane Držiću nijesu, moguće, ali opet nedokazano, u potpunosti, njegove, kao i da veliki broj pjesama jeste upravo otkriven ovim rukopisom iz 1963. godine, no da je i sam Hamm (kao i Ranjina): „svoje izdanje radio s nedovoljno pravog poznavanje jezika, realija i književnosti staroga Dubrovnika i s dosta neshvatljive nebrižljivosti i hitnje [...]“ (Pantić, 1966, 99).

Proglašavanje Dablinskog rukopisa za jedini do sada poznat potpuni zbornik Držićevih mladenačkih pjesama koje je spjevao prije nego je pošao u svećenike i brisanje iz spiska Držićevih dela svih onih pesama koje se nisu našle u njemu, i to isključivo na temelju te okolnosti, takođe je stvar koju će tek trebati potkrepljivati dokazima. Do sada smo, oslanjajući se u prvom redu na izvanredne Rešetarove analize, ceo jedan niz ljubavnih pjesama koje su se adespotno sačuvala u prvom delu Ranjinovog kanconijera, uzimali kao Držićeve [...]. (Pantić, 1966, 100)

S tim u vezi, današnji čitalac je zakinut za neposredno saznavanje određenih poetičkih stavova i poetskih raspoloženja i opredjeljenja, ali kao uvid u poetiku tog vremena, služi, svakako, i posredno saznavanje određenih situacija i kontakata koje su pjesnici mogli imati prilikom svog školovanja u drugim zemljama i kulturama.

Džore Držić jeste pjesnik o čijem se životu ne zna osobito, ali se „zna da je bio doktor pravnih nauka, rektor crkve Svih svetih u Dubrovniku, upravitelj male crkve blažene Gospe od Luncijate i notar kaptola stolne crkve dubrovačke“ (Milošević, 2003, 466). Njegova poezija predstavlja svjedočanstvo i sopstvenih izvora imaginacije, kreativnih motivacijskih rasijavanja, humanističkih vokacija, misaonih refleksija i opsjedajućih i permanentnih okretanja ka narodnoj književnosti i narodnoj tematici, kao i narodnom jeziku sa primarnom notom govora svoga, dubrovačkog kraja. Istina jeste da je i on, kao i njegovi savremenici (Šišmundo Šiško Menčetić, Mavro Vetranović, Hanibal Lucić, Mikša Pelegrinović

i dr.), ali i nastavljači, pisao u duhu bembističkog petrarkizma koji je opstao na evropskom tlu dvije stotine godina, ali je nepobitna činjenica i da je njegova poezija autentičnija zbog dominacije misaonosti, prevage hrišćanske simbolike i aksiologije u jednom zrelijem periodu stvaralačkog života.

Sveštenik po vokaciji, Držić ima odmerenu poeziju, diskretniju i misaoniju, ali bez renesansne ubičajene lascivnosti. Žena i njena lepota u središtu su svake njegove pesme; ona nije portretno u njoj prisutna, žena se u njegovim stihovima sluti i tek nazire. Ljubav je po njemu jad, patnja i očaj. O tome Držić peva u svojoj pesmi Gorčije žalosti jesu li gdi komu ner mojoj mladosti i srcu jur momu, ispevanoj u dvostruko rimovanom aleksandrincu, parnim rimama [...], ali i akrostihu u kome čitamo njegovo ime, a ne ime gospođe kojoj je pesma upućena. (Milošević, 2003, 466)

Naposljetku, draga koja je predmet deskripcije u njegovoj poeziji, nije konkretna gospođa tipična za dubrovačko pjevanje toga doba, već je apstrahovana kroz hrišćanske vrijednosne simbole, te je inkarnacija dobra, ljepote i plemenitosti u svakoj ženi ponaosob, i čak otjelotvorenje ljubavi i naklonjenosti prema vjeri, kao su neki istraživači znali primijetiti.

„Držić hvali svoju gospođu ne samo zbog lepote, već u prvom redu zbog dobrote i uma čime je prevazilazila zvezdane visine. Ona je ovaploćenje blaženstva i mudrosti zbog čega je slave ljudi. Njena lepota je pretvorena u hrišćansku vrlinu koja mobilize ljude na pripremanje za veći život na drugom mestu“ (Urošević, 1975, 624).

Držićev lajtmotiv drage jeste ključno mjesto njegove poezije, a njena ljepota je putokaz za duhovno hodočašće dobrog hrišćanina, što je potpuno u harmoniji i sa njegovim pozivom benediktinskog sveštenika.

Prisustvo elemenata narodne lirike u Držićevom stvaralaštvu ide u prilog vraćanju na aspekte grčke i rimske kulture budući da je ugledanje na antičko bio značajan aspekt renesansne kulturogenosti. Dramski spjev ili ekloga *Radmio i Ljubmir* jeste ujedno i najstarija poznata drama svjetovne tematike na narodnom jeziku na južnoslovenskim prostorima, a data je kroz interesantan dijalog dvoje pastira koji razgovaraju o esencijalnim pitanjima njihovih života – o ljubavi iz dvije perspektive, racionalne i sentimentalne. „Ovo je najopsežnija pastorala u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti. Prema tome, Držić je rodonačelnik pastorele čija razvojna nit teče kroz šesnaesti vek preko preko Vetranovića, Nalješkovića i Marina Držića do Dominika Zlatarića“ (Urošević, 1975, 626).

Idiličan hronotop koji okružuje protagoniste ove ekloge ima korelativnu i tematski metatekstualnu ravan sa hronotopom Vergilijevog spjeva *Eneida*, a dinamika diskursa kojom je obilježeno ovo djelo, govori o Držićevom poznavanju primarnih koordinata dramskog koda, i uopšte uzev, o njegovom polihistorikom obrazovanju, koje je, prema nekim navodima dubrovačkih arhivskih knjiga, ponajviše stekao u Italiji. Njegovanje narodnog jezika i kontinuirana tendencija ka prepoznavanju nacionalnog identiteta, svakako da je i produkt renesansne provenijencije istekle iz mediteranske prirode ovog pjesnika – rođenjem i obrazovanjem stečene. Po svemu sudeći, zaključujemo da je Džore Držić jedan od pjesnika najsuptilnijeg i najmisaonijeg pjesničkog izraza čije tematske ravni i jezičko-stilski postupci govore o jednoj posebnoj poetskoj kosmogoniji i vrijednosnoj tački gledišta novog, renesansnog čovjeka.

SLIKA JEZIKA I STILSKE ODLIKE PJESNIČKOG IDIOMA LODOVIKA PASKVALIĆA

Jedini južnoslovenski pjesnik iz ovog perioda koji je izvršio određeni uticaj na nekog engleskog autora jeste Ludoviko (Lodoviko, Ljudevit) Paskvalić (Paskvali, Pasković, 1500–1551) iz Boke Kotorske koga je podržavao engleski petrarkista Henri Konstabl. Tri Paskvalićeva soneta Tomas Lodž (Thomas Lodge, 1558?–1625) prepjevao je na engleski jezik i uključio ih u sonetni vijenac *Phyllis* (1593) ne naglasivši im porijeklo (Kostić, 1972, 352–353). Međutim, kada je u svoju romantičnu pripovijetku *Margerita iz Amerike* (*A Margarite of America*) uvrstio i prepjev novog soneta Paskvalića, zabilježio je da on pripada kotorskom pjesniku nazvavši ga izvrsnim pjesnikom, i to italijanskim. Josip Torbarina u tekstu *Mjesto radnje Šekspirovih drama* (*The Setting of Shakespeare's Plays*) pominje dramske pisce čija je slava prešla lokalne granice, na prvom mjestu misleći na Marina Držića koji je „četrdesetak godina prije nego što je Šekspir

napisao *Komediju pometnji* koristio isti izvor, Plautov *Menehmi* za svoju komediju *Pjerin*, i više od stotinu godina prije Molijerovog *Tvrđice* napisao je *Skup* (*The Miser*), svoju verziju Plautovog Čupa sa zlatom.“⁷ Komentarišući sponu između engleske i „ilirske“ književnosti Torbarina pominje Lodovika Paskvalića, pjesnika petrarkističke tradicije, potomka čuvene patricijske kotorske porodice. Torbarina pažnju fokusira na činjenicu da je Lodž preveo na engleski tri Paskvalićeva soneta i uvrstio ih u sonetni vijenac *Phyllis*, među njima i onaj koji je dugo smatran jednim od „najpoznatijih Lodžovih soneta“ („It is not death, which wretched men call dying“), a koji je zapravo vjeran „prikaz“, odnosno prepjev Paskvalićevog „Morte non è quell morir s'appella“ (Torbarina, 1964, 50; Torbarina, 1990, 349). Opšte je poznato koliko je Paskvalić bio ponosan na svoju domovinu koju je nerijetko nazivao Ilirijom i svoj rodni Kotor:

[...] (urbs) *qua non praestantior ulla
Tollitur Hadriatici sinuoso in Littore ponti,
Virtutumque virumque ferax, quibus Illiris
ora
Praecipuis longe ante alios se iactat alumnis.*
(Torbarina, 1934, 345; 1964, 51)⁸

Torbarina u tekstu „Kotoranin Ludovik Paskvali u engleskoj književnosti“ pominje da su brojni dubrovačko-dalmatinski pjesnici kao i oni iz gradova sa istočne obale Jadrana pisali verse na maternjem jeziku, ali i na italijanskom, za širu publiku. Pominjući Paskvalića Torbarina ističe da je njegova velika slava došla nenadano jer je uticao, pored Ariosta, Bemba i Sanacara, na Tomasa Lodža, čuvenog engleskog pisca drama, pastirskih pripovijetki i poezije, autora *Rozalinde*⁹ kojom je zasigurno uticao na Šekspira¹⁰ i njegovo djelo *Kako vam drago*. Torbarina navodi kao primjer Paskvalićev sonet „o smrti u ljubavi“ u originalu i Lodžovu „obradu“ (*Phyllis*, br. VI) u tekstu „Ludovik Paskvalić – prilog evropskom petrarkizmu“ (Torbarina, 1990, 349).

7 „[S]ome forty years before Shakespeare wrote his *Comedy of Errors*, had used the same source, Plautus' *Manechni*, for his comedy *Pjerin*, and more than a hundred years before Molière's *L'Avare*, had written his *Skup* (*The Miser*), his own version of Plautus' *Aulularia*“ (Torbarina, 1964, 49).

8 *To je grad koji se uzdiže nad svima,
na vijugavoj obali Jadrana izdvaja se,
obiluje hlabrošću i brojnošću junaka i pitomaca,
kojima ilirska obala može da se diči.*

9 Lodž je pisao *Rozalindu* tokom dugog putovanja na Kanarska ostrva i Azori 1586. godine (Peterson, 2022, 156). Kako je moderna kritika primijetila, vrlo vjerovatno glavni razlog zbog kojeg se iz „Lodžove gusjenice“ izlegao „Šekspirov leptir“ otjelotvoren u komediji *Kako vam drago*, leži u različitom fokusu koji ova dva pisca stavljaju na određene segmente priče. „Kod Lodža tok događaja pre odlaska u šumu čini gotovo polovinu pripovetke dok je kod Šekspira to samo ekspozicija, a težište je prebačeno na život u šumi i na motiv ljubavi ... Lodžov pastoralizam, iako naglašeno knjiški, ima izrazitije fizički vid – prikazuje se čuvanje stada, opisuje se unutrašnjost pastirskih koliba, pominje se jednostavna pastirska hrana. Kod Šekspira naglasak je na dubinskom impulsu koji trajno hrani pastoralizam kao duhovni ideal, a spoljašnjim manifestacijama tog ideala u svakodnevnom životu nije dat veliki značaj“ (Kostić, 1994, 472).

10 Kako Filipović ističe, interesovanje za Šekspirova djela na području južnoslovenskih zemalja (pogotovo Slovenije, Hrvatske i Srbije) počinje od kraja 18. odnosno početka 19. stoljeća (Filipović, 1964, 4).

Radoslav Rotković za ovog kotorskog poetu kaže da je to jedan od prvih kotorskih i crnogorskih pjesnika čije je ime ušlo u strane antologije, ujedno i jedan od posljednjih kome je to pošlo za rukom u svojoj zemlji (Rotković, 1990a, 323). Kao četiri soneta koja je Tomas Lodž „pozajmio“ od kotorskog pjesnika kritika navodi sledeće: „Qual duo veneni uniti ‘l huom tal’ ora“ („As where two raging venoms are united“), „Ninfe del mar che son soave errore“ („You sacred sea-nymphs pleasantly disporting“), „Morte non è quell che morir s’appella“ („It is not death which wretched men call dying“), „Tutte le stelle havean de’ ciel l’impero“ („Those glorious lamps that heaven illuminate“) (Rotković, 1990b, 356; Torbarina, 1964, 50).

Kada je u pitanju otvorenost ka nacionalnom kao izrazu kulturnog identiteta, postoje kritičari koji smatraju, ali uz nedovoljno argumentacije, da su maternji jezik i etnička svijest imali sporednu ulogu kod renesansnih pisaca.

Naši stari dubrovačko-dalmatinski pjesnici, koji su skoro uvijek isto tako dobro znali talijanski kao i svoj maternji jezik, dolazili su često u iskušenje da pišu na talijanskom za brojniju talijansku publiku i da tako prošire granice svojoj slavi. [...] I pored velike ljubavi naših starih pisaca za rodni kraj i svoj materinski jezik, nacionalna svijest nije postojala u formi u kojoj je mi danas shvaćamo – igrala je samo sporednu ulogu u ovom izboru. (Torbarina, 1934, 337)

Torbarina je, dakle, mišljenja da su književnici pisali i na italijanskom jeziku iz komercijalnih razloga, ali se pri tom, ne tumači zašto su pisali i na maternjem jeziku. S obzirom na poznati fakticitet da je, recimo, djelo *Judita* Marka Marulića iz 1500. godine napisano na hrvatskom jeziku i stvoreno upravo iz potrebe aktualizacije nacionalnog, te radi buđenja svijesti dalmatinskog življa zbog tadašnjeg istorijskog konteksta – turske opsade Splita, a uz Marulićev postupak metatekstualnog dijaloga sa Biblijom, opet, dakako, na temu nacionalnih apelovanja i kolektivnih identifikacija, a ako pomno pratimo tendencije hrvatskih pisaca koje sežu dalje, doći ćemo do zaključka da svi autori preferiraju pisanje na maternjem jeziku. Potom, društveni kontekst života i djela starih pjesnika, imao je autentičniji pečat i razlog usljed viševjekovnih mađarskih, latinskih, germanskih, otomanskih i drugih uticaja, nego što je to bio slučaj u vrijeme kada stasavaju tvrdnje Josipa Torbarine, budući da je u pitanju godina 1934. (vrijeme kada izriče ovaj stav), dakle, period između dva svjetska rata, a to je vrijeme prilične nacionalne stabilizacije jer je Hrvatska u XX vijeku već

sačuvala lingvistički, politički i nacionalni identitet. Tako da tvrdnja o tome da nacionalna svijest nije postojala u formi u kojoj danas (dakle, 1934. godine), postoji, nema svoju adekvatnu utemeljenost jer je senzibilitet renesansnih pjesnika pokazivao istančan osjećaj za maternji jezik i folklornu tematiku. Pisanje na italijanskom, ali i latinskom jeziku, osim što je pokazatelj komercijalne angažovanosti, jeste i svjedočanstvo obrazovanja ovih pjesnika. Sjetimo se da je Ranjina imao osoben sentiment za shvatanje logocentričnosti dubrovačkih pjesnika. Primarna ideja Ranjinine literarnosti jeste da se valja pisati na maternjem jeziku kao što su činili i grčki i latinski uzori dubrovačkih pjesnika, dakle, ovdje postoji reaktualizacija djela antičkih stvaralaca koji su pisali na svom jeziku, a kako renesansa podržava takav jezički i stilski postupak, tako je nastala plejada *sui generis* pjesnika, podržavaoca reformističkih težnji kada je u pitanju maternji jezik.

Doktor Josip Torbarina u prethodno pomenutom članku *Kotoranin Ludovik Paskvali* konstatuje da je jedan od pjesnika renesansnog vremena koji nije pisao na maternjem jeziku, ali jeste i na italijanskom i latinskom jeziku, Kotoranin Ludovik Paskvali o čijem djelu nema značajnih antologijskih zabilješki u istoriji italijanske književnosti, ali da je, kako smo u prvom dijelu rada napomenuli:

„njemu slava došla sa strane, od koje joj se ni u snu nije mogao nadati: on se, naime, danas često spominje u – engleskoj književnosti! Jer on je – pored Ariosta, Bemba i Sannazzara – od stranih pisaca najviše utjecao na poznatog engleskog pjesnika Thomasa Lodgea“ (Torbarina, 1934, 339).

Njegovo opredjeljenje za latinski jezik nalazi osnov u tome što dati jezik ima civilizacijsku potku, dio je viševjekovne kulturne tekovine nauke i umjetnosti, te poznavanje tog jezika govori o Paskovićevoj obrazovanosti, dočim pisanje na italijanskom jeziku jeste dio običaja tog vremena jer je bio jedan od najzastupljenijih, dakle, najviše korištenih jezika u doba renesanse.

„Novina u odnosu na dotadašnja saznanja o životu bokokotorskog pjesnika u ovom radu nije bilo,“ konstatuje Ane Ferri u svojoj doktorskoj disertaciji *Ludovik Paskvalić – bokokotorski pjesnik XVI vijeka*, odbranjenoj na Filološkom fakultetu u Beogradu 2022. godine.

Međutim, Torbarina je napravio iskorak u odnosu na dosadašnja saznanja i analizu uticaja koji je Paskvalićevo djelo imalo na elizabetenaskog poetu Lodža i prvi je o njemu dao nekoliko značajnih biografskih podataka. Saznali smo da je njegov život bio sličan Paskvalićevom, što možda objašnjava i zbog čega je od svih pjesnika XVI vijeka

Lodž odabrao da plagira baš njegove sonete i to u najvećem broju. (Ferri, 2022, 12)

Ane Ferri dalje naglašava da su o takozvanim *pozajmljenim* sonetima do Torbarine samo pisali engleski istraživači, a da je on prvi i jedini napravio komparativnu analizu jednog soneta sa Paskvalićevim originalnim radom. O njegovom životu takođe se zna unekoliko više nego što se zna o životu njegovih savremenika, no, njegova biografija se i dalje tumači na temelju pretpostavki iz njegovog djela, što znači, poezija koju je pisao zajedno sa poslanicama koje je upućivao znamenitim dostojanstvenicima svoga vremena, jesu nepobitan rekonstruktivni modul za tumačenje i samog njegovog života. „Prema ovim saznanjima, Paskvalić je osnovnu i srednju školu završio u Kotoru, dok je prava studirao u Padovi, oko 1520. godine” (Kalezić, 1996, 17). Samim tim, postaje jasno i njegovo poznavanje latinskog jezika jer je znanje poetike i retorike uključivalo i latinske izreke i gramatiku, a što evidentno i proističe iz naziva liceja koji se zvao *Gramatikalna škola*.

„Prilikom jednog od povrataka u Kotor, zarobili su ga gusari, kod kojih je, svakako, u mučnim prilikama, ostao nekoliko godina u Africi, dok nije otkupljen. Izgleda da se oko 1530. godine oženio. Posle duže pauze u njegovoj biografiji, godine 1537–38, pojavljuje se na Kritu kao oficir u mletačkoj vojsci, upućenoj radi odbrane ovog ostrva od turske opasnosti” (Kalezić, 1996, 17).

Sa sigurnošću se ne može znati ni koliki je, zapravo, njegov stvaralački opus, ali se pouzdano zna da je za života publikovao na italijanskom jeziku zbirku pjesama *Rime volgari* ili *Obične pjesme*, te da je njegov prijatelj Lodoviko Dolče posthumno objavio Paskvalićeve pjesme sa upravo takvim nazivom, dakle, *Carmine* ili pjesme.

Osim publikovanih knjiga, sačuvano je u rukopisima još po pregršt Paskvalićevih stihova. Uz jedan prepis štampanih latinističnih pjesama, sadržani su manji dodaci ili izmjene u detaljima kod pojedinih ostvarenja [...], a Milica Popović je otkrila u Veneciji još šesnaest Paskvalićevih soneta, kao i jednu stancu, sve na italijanskom, i objavila ih izvorno 1961.godine. (Kalezić, 1996, 19)

Josip Torbarina, kao jedan od najvećih poznavalaca Paskvalićeve pjesničke ličnosti, zapaža da se ne zna tačno ni kako se ovaj pisac zaista prezivao, te stoga i postoje različite varijacije – Paskvali, Paskvalić, Pasković. „Kada sam prvi put o njemu pisao, nazvao sam ga Paskvali¹¹ prema obliku

Pasquali kojim su se u 18. stoljeću služili njegovi potomci i koje se uobičajilo u dijelu literature o njemu” (Torbarina, 1990, 347). To što je Paskvalić pisao na italijanskom jeziku unekoliko ga smješta u okviru istorije italijanske književnosti, a respekt prema baštini soneta, te njegovanje tematskog jezgra u okviru kojeg lirski subjekt permanentno biva fasciniran ljepotom žene kao objektom koji provocira estetsku emociju, pri čemu subjekt ima i elemente disperzije kada je razočaran hladnokrvnošću drage ili trenutke euforije kada ga ona prihvata, jesu elementi koji mu svakako daju pripadajući status pasioniranih petrarkista. U skladu sa opštom modom dubrovačkih, hvarskih i zadarskih petrarkista koji su pisali i poslanice, pa i posvete zbirkaama pjesama u epistolarnoj formi, a koje su i same poslanice, Paskvalić je napisao čuvenu posvetu svom djelu *Pjesme ljubavi i patnje* i to *Veoma plemenitoj i ljubaznoj gospođi Marici Grizogono, zadarskoj plemkinji*. Posvete i poslanice su odličan rekonstruktivni instrument za reljefnije poimanje i analiziranje i života i djela pisaca iz doba renesanse, o kojima se i inače ne zna mnogo. U prologu kaže:

Punili su Vam uši nezasluženim pohvalama o meni, slikajući me u Vašoj uobrazilji kao odnjegovanog, srećnog talenta. Nalazeći se ja obanažen pred Vama, lišen svih tih dobrih osobina koje možda očekujete od mene, ne vidim kako mogu da odgovorim Vašim očekivanjima; osjetićete se prevareni kada uporedite stvarnu i uljepšanu sliku o meni, a ja ću izgubiti u jednom trenu ono malo povjernja koje bih možda na drugi način stekao kod V.S. (Bizanti et al., 1996, 99)

Dakle, na osnovu ovih uvodnih redova možemo pretpostaviti da je izvjesna zadarska plemkinja slušala o stihotvoračkom umijeću Ljudevita Paskvalića te je on, stoga, odlučio da se pokaže, ali skromno i sumnjajući u kvalifikativ koji je u horizontu očekivanja izvjesne gospođe, poštovateljke lirike. No, i njegovi savremenici, među kojima ističemo Hanibala Lucića (čiju dalmatinsku liru ili *nuova Dalmatina lira* Paskvalić izuzetno cijeni i smatra je nadahnjivačkom), primijetili su harmoniju u načinu na koji Paskvalić pretače emociju u rime i daje pjesmi određena stilski raskošna i prozodijski bogata svojstva. Njegove pjesme, jednako i soneti i pjesme date u astrofičnom stihu (*O Silviji. Ogrlici moje gospoje, Srebrnoj ruži i dr.*), odlikuju se melodioznošću i emocionalnošću stiha, te konkretnošću ikoničkih znakova. Uočeno je i da je izvrsno vladao opkoračenjem kao

11 O kotorskoj porodici Paskvali i plemiću Benediktu Paskvaliju vidjeti u Čoralić & Markulin (2018, 393–428).

sredstvom prenošenja lirске emocije iz jednog u drugi stih, a što je uočeno i kod Džora Držića, te da je to radio prirodno, bez pompezne egzaltiranosti i afektiranosti. Poznata je i njegova fascinacija narodnim stvaralaštvom koja je rezultirala uvođenjem epskog koda ili note fabulativnosti u lirski kod, a isto tako se i sam ogledao u epskoj naraciji. Dakle, i kod njega, kao i kod Džora Držića, dolazi do hibridizacije žanrova prilične renesansi. U odnosu na italijanske kritičari, ipak, ističu njegove latinske pjesme, smatrajući da u njima: „ima više putenosti, ali i bukoličkih dotjerivanja“ (Rotković, 1990b, 358). Ovaj pjesnik koji je za svog uzora, ponajviše po zanimanju za bukolički hronotop, imao u Vergiliju, bio je mnogo pjesnički obrazovaniji nego što se to vjekovima mislilo. „Svoje madrigale je strukturirao u tercinama, proširio muzičke forme, meličku liriku je transformisao u kanconu, čak uveo i formalne novine: nestrofičke pjesme s epigramatičkom strukturom“ (Čelebić, 2013). A da je bio opčinjen djelom i estetsko-literarnim stavovima porodice Pjetra Bemba svjedoči i interesantan sonet pod nazivom *Mateu Bembo* u kojem u apoteoznom tonalitetu deklarativno izjavljuje da je Bembo ličnost vrijedna divljenja. Zapravo, iz svega navedenog da se primijetiti da je Paskvalićevo obrazovanje bilo dalekosežnije nego što se u italijanskim istorijama književnosti pominje, a Ane Ferri naglašava u svom radu da naučnici Ivan Skaliya i Armando Nuca (Gianni Scalia, Armando Nuzzo), „smatraju da je Paskvaliću upravo njegovo djelo obezbijedilo status uvaženog pjesnika među njegovim savremenikima, ali i ulaznicu u značajan kružok, odnosno da je bokokotorski pjesnik bio član Akademije složnih koja je sredinom XVI vijeka oformljena u Dubrovniku“ (Ferri, 2022, 18).

Slična konotacija koja se odnosi na Paskvalićevo poznavanje mediteranskog kulturnog nasljeđa i njegovanje odnosa sa upravo mediteranskim naučnim i umjetničkim poslenicima njegovog doba, očituje se i u pjesmama koje su posvećene i koje nose naslove *Nikoli Đulijanu, Urbinu od Krema, Kamilu Dragu, Vićencu Bući, Đorđu Bizantiju, Loredanu i Pizanju, Hanibalu Luciću, Presvijetlom monsinjoru Vićencu Kvirnu, Mariju Brutu, Marijanu Bizantiju, Eugenu Bući, Filipu Fabriciju, Fra Klemenetu Ranjini, Ivanu Boni Bolici* i dr. Paskvalićevim sonetima upućenim njegovim sugrađanima kojima se bavio, kako konstatuje Ferri, i Đuzepe Praga (Giuseppe Praga), dajući na taj način doprinos proučavanju bokokotorskog pjesnika. Na temelju spoznavanja stiholoških kvaliteta njegove poezije, kao i idući tragom upoznavanja sa širokim dijapazonom intrekulturalnih poznanstava koje je ovaj pjesnik imao u toku svog kratkog, ali avanturistički produktivnog

života, zaključujemo da se radi o specifičnoj intelektualnosti i identitetu koji se lako akulturaciono uklapao u druge, progresivne zemlje i kulture.

„On je prvi na našim prostorima prema senzibilitetu, orijentaciji, sluhu i vokaciji za prenos fundamentalnih vrijednosti Zapada (grčka antika) u novo doba mogao reći: Moja domovina je Evropa“ (Čelebić, 2013).

Italijanski istraživač Paskvalićevog djela Arigo Cink (Arrigo Cink), kako navodi Ferri u svom značajnom i studioznom naučnom poduhvatu o kotorskom pjesniku, posvetio se ispravljaju nepravde koja je nanosena Paskvaliću u istorijama i studijama književnosti i pri tom se Ferri značajno osvrće i na još jednog naučnika, Augustina Gobija (Augustino Gobbi), koji je otkrio šest soneta Kotoranina i predstavio ih 1718. godine u svojoj antologiji *Izbor soneta i kancona najboljih pjesnika svih vremena*. Iako je bio usamljen među tadašnjim i budućim istraživačima, kada je u pitanju Paskvalićevo djelo, ipak je Gobijeva hrestomatija poetskih tekstova učinila da ovi stihovi dobiju novu dimenziju vrednovanja i da budu i uzor nekim pjesnicima koji su oblikovali slične idiome, ali i da budu temat naučnog razmatranja.

ZAKLJUČAK – DRŽIĆ I PASKVALIĆ NOSIOCI INTERKULTURALNOSTI

Kulturni obrasci koje su formirali pjesnici Džore Držić i Lodoviko Paskvalić prepoznati su, kako vidimo, i u širim evropskim krugovima i primjeri su autentičnog renesansnog antropocentrizma koje je bilo intenzivno u epohi trgovačkih, ekonomskih i nadasve, kulturnih sažimanja i spajanja širom anglosaksonske i mediteranske zajednice. Kako smatra jedan od najpoznatijih teoretičara renesansne provenijencije, Stiven Grinblat, oblikovanje idioma u doba renesanse, uticalo je, zapravo, na ukupno formiranje kulturalnog identiteta čovjeka poznijeg doba, pri tom misleći ponajviše na epohu klasicizma, što znači da svaki sljedeći pravac duguje nasljeđu i baštini humanizma i renesanse. Dakle, razgrtanje nepoznanice sa djela ovih autora i pronalaženje novih djela čije autorstvo pripada njima, bila je težnja brojnih istraživača iz čije su akumulirane naučne ambicije i proistekla nova imena njihovih djela, kao i posve nova reflektovanja i analitičko-sintetičke interpretacije njihovih starih i poznatih djela. Današnja stihološka saznanja, potom doprinosi kulturoloških i socioloških studija, osvjetljavaju i imagološku snagu koju nose diolekti ovih dvaju pjesnika. Dijahronijski sagledano, a sa aspekta današnje nauke o književnosti, ova dva pjesnika jesu obuhvatni reprezentanti svojih etnosa i proučavanje njihovog stvaralaštva jeste doprinos i bogatoj južnoslovensko-mediteranskoj riznici

kulture. Humanistička projekcija njihovih djela sastoji se u širokoj otvorenosti prema čovjeku, u koloritnoj percepciji života novog čovjeka i njegovim ukupnim idejno-vrijednosnim pozicijama u svijetu koji se snažno odupro srednjovjekovnoj doktrini i despotiji duha i tijela. Sve navedeno ih čini kosmopolitski orijentisanim intelektima koji drže do rafiniranosti svoga, ali i tuđeg identiteta. Njihove mediteranske veze, svestrano školovanje, te trgovačke i kulturne relacije koje su imale njihove ugledne građanske i vlastelinske porodice sa evropskim trgovcima i eminentnim kulturnim

predstavnicima i u doba humanizma i renesanse, ali i ranijih vjekova, prilog su stavu o evropeiziranoj konfiguraciji njihovih ličnosti. Držić, benediktinski sveštenik, usamljenik posvećen trajanju kroz fenomen poezije koju shvata kao primarni habitus i identitetsko obilježje svoje duševnosti, kao i Paskvalić, kosmopolitski pjesnik, kojem se rodni grad nije dovoljno odužio, ostaju da egzistiraju kao snažne poetske tekstualnosti koje se enkulturaciono uključuju u bogato nasljeđe naših primorskih krajeva, kao egzemplari svoje vrste, trajni i kulturološki prepoznatljivi i plodotvorni.

MEDITERANSKO-BRITANSKI KULTURNI MODEL V POETIKI RENESANČNIH PESNIKOV DŽORE DRŽIĆA IN LODOVIKA PASKVALIĆA

Olga VOJJIČIĆ-KOMATINA

Univerza v Črni gori, Filozofska fakulteta, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Črna gora
e-mail: olgako@ucg.ac.me

Saša SIMOVIĆ

Univerza v Črni gori, Filozofska fakulteta, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Črna gora
e-mail: sasasim@ucg.ac.me

POVZETEK

Pričujoča raziskava se nanaša na diahroni presek medkulturnih odnosov (razmerij), ki so med britanskim in sredozemskim prebivalstvom obstajali v obdobju humanizma in renesanse. V prvem delu prispevka je predstavljen pregled geostrateškega položaja trgovinskih odnosov na Balkanskem polotoku, zaradi geografskega položaja postavljenega in utrjenega v vlogi prevladujočega kulturnega sotočja vseh etničnih skupin, ki so na tem območju v vojnih in mirnodobnih razmerah izvajale pretok blaga in kapitala. Skozi kroženje materialnih dobrin se neizogibno sproži pretok duhovnih dobrin in jasno je, da torej prihaja do interaktivne večkulturne artikulacije. Pesniki humanizma in renesanse imajo zgodovinsko vlogo pri izvajanju subtilnih ujemanj med britanskim kulturnim zakonikom in sredozemskim poreklom, vse to predvsem s pomočjo koordinat antropocentrizma, ki zagotavlja odprtost pogleda in na splošno usmerjenost k Drugemu. Drugi del prispevka daje analitično-sintetični vpogled v poetično naravnost Džore Držića in Lodovika Paskvalića, ki sta se izobraževala pod vplivom sredozemske kulture in sta bila glasnika medkulturnih in medbesedilnih dialogov v jugovzhodnem delu Evrope.

Ključne besede: diahroni presek, humanizem in renesansa, britanska kulturna koda, sredozemska provenienca, medkulturnost, medbesedilnost

IZVORI I LITERATURA

Bizanti, Đorđe, Paskvalič, Ljudevit & Ivan Bona Bolica (1996): Izabrana poezija. Cetinje, Obod.

Bolton, Whitney F. (ur) (1993): The Penguin History of Literature: The Middle Ages. London, Penguin Books.

Čelebić, Gojko (2013): Ljudevit Paskvalič – Šekspirov uzor iz Kotora. Vijesti. <https://www.vijesti.me/zabava/281539/ljudevit-paskvalic-sekspirov-uzor-iz-kotora> (posljednji pristup: 2025-01-26).

Čoralić, Lovorka (2012): Grobnica bratovštine hrvatskih pomoraca u južnoj Engleskoj (kasni srednji vijek). *Acta Histriae*, 20, 1–2, 49–62.

Čoralić, Lovorka & Nikola Markulin (2018): Kotorški plemić Benedikt Paskvali (1704–1790) – Zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi. *Acta Histriae*, 26, 2, 393–428.

Držić, Džore (1965): Pjesni ljuvene, Stari pisci hrvatski (priredio Josip Hamm). Zagreb, Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti.

Držić, Džore (2025): Ako je istini, moj Bože, ovi san. https://sr.wikisource.org/wiki/Ako_je_istini,_moj_Bo%C5%BEE,_ovi_san (posljednji pristup: 2025-01-26).

Dutton, Richard (2004): Thomas Middleton's *A Game at Chess*: a Case Study. U: Milling, Jane & Peter Thompson (ur.): *The Cambridge History of British Theatre*, Volume 1. Cambridge, Cambridge University Press, 424–438.

Đorić Francuski, Biljana (2022): Literary Reception as an Indicator of Overall Cultural Relations between Two Countries. *Romanian Journal of English Studies*, 19, 1, 88–95.

Ferri, Ane A. (2022): Ludovik Paskvalič – bokoktorski pjesnik XVI vijeka. Beograd, Filološki fakultet.

Filipović, Rudolf (1964): Shakespeare in Croatia. *Studia Romanica et Anglica Zagrabienia*, 17–18, 3–19.

Gombáč, Jure (1998): Eugenio Garin – Spisi o humanizmu in renesansi. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 8, 14, 228–230.

Grinblat, Stiven (2020): Samooblikovanje u renesansi – Od Mora do Šekspira. Beograd, Štamparija Clio.

Haile, Christopher (2019): 'Pawn! Sufficiently Holy but Unmeasurably Politic': Middleton's *A Game at Chess* and the Political Significance of Shakespeare's First Folio. *Journal of Early Modern Studies*, 8, 191–224.

Howard-Hill, Trevor H. (1991): The Unique Eye-Witness Report of Middleton's *A Game at Chess*. *The Review of English Studies*, 42, 166, 168–178.

Jovanović, Vojislav (1929): Britansko-jugoslavenske veze u prošlosti: Predavanje g. d-r Vojislava M. Jovanovića, direktora Arhive Ministarstva Inostranih Dela. *Politika*, 25. 2. 1929, 4.

Kalezić, Slobodan (1996): Poetski triptihon renesansnog Kotora, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka. Cetinje, Obod.

Koçak, Kenan & Husna Açik (2023): Reading the Ottoman Costumes in the Travelogues of John Covel and Cornelis De Bruyn. *International Journal of Humanities and Education*, 9, 19, 269–282.

Kostić, Veselin (1972): Kulturne veze između jugoslavenskih zemalja i Engleske do 1700. godine. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.

Kostić, Veselin (1994): Stvaralaštvo Viljema Šekspira I. Beograd, Srpska književna zadruga.

Kovijanić, Risto (1990): Prosvjeta i književnost u starom Kotoru, Crnogorska književnost u književnoj kritici I (priredio Slobodan Kalezić). Nikšić, Univerzitetska riječ.

Michail, Eugene (2011): The British and the Balkans: Forming Images of Foreign Lands, 1900–1950. London – New York, Bloomsbury.

Milošević, Miloš (2003): Od Gilgameša do Molijera. Novi Sad, Zmaj.

Momčilović, Branko (1990): Iz istorije jugoslavensko-britanskih kulturnih veza od 1650. Godine do II svetskog rata. Novi Sad, Književne studije: Radovi instituta za strane jezike i književnosti.

Oraić-Tolić, Dubravka (1990): Teorija citatnosti. Zagreb, GZH.

Pantić, Miroslav (1966): Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Knjiga 32, sveska 1-2, 96-101. Beograd, Izdavačko poduzeće Rad.

Peterson, Ronan (2022): Utopia, Arcadia and the Forest of Arden. *Multicultural Shakespeare: Translation, Appropriation and Performance*, 26, 41, 147–164.

Rotković, Radoslav (1990a): Ljudevit Pasković u svom vremenu. U: Kalezić, Slobodan (ur.): *Crnogorska književnost u književnoj kritici I: Stara književnost*. Nikšić, Univerzitetska riječ, 323–329.

Rotković, Radoslav (1990b): Paskovićev sveti plamen. U: Kalezić, Slobodan (ur.): *Crnogorska književnost u književnoj kritici I: Stara književnost*. Nikšić, Univerzitetska riječ, 354–360.

Torbarina, Josip (1934): Kotoranin Ludovik Paskvali u engleskoj književnosti. *Hrvatska revija*, 7, 7, 337–346.

Torbarina, Josip (1964): The Setting of Shakespeare's Plays. *Studia Romanica et Anglica Zagrabienia*, 17–18, 21–61.

Torbarina, Josip (1990): Ljudevit Pasković – prilog evropskom petrarkizmu. U: Kalezić, Slobodan (ur.): *Crnogorska književnost u književnoj kritici I: Stara književnost*. Nikšić, Univerzitetska riječ, 347–354.

Urošević, Milivoje (1975): Džore Držić. U: Mijušković, Nedeljko & Slobodan Filimonović (ur.): *Poezija i kritika 1*. Beograd, Nova knjiga.

Uzelac, Aleksandar (2020): Hodočasnik iz Irske na istočnoj obali Jadrana početkom XIV veka. *Istorijski časopis*, 69, 61–80.

Vidaković, Dina (2013): Stranci u Dubrovačkoj republici u vrijeme humanizma i renesanse. *Osijek, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku*.